

ning, hvor en ny klientopfattelse trådte frem. Mennesket blev nu i stigende grad anskuet som et produkt af omgivelserne, og de sociale problemer var populært sagt 'samfundets skyld'. Velfærdsstatens eksperter talte ikke længere om socialt fordærvede, faldne eller ufuldkomne mennesker, men om socialt udsatte grupper i industrisamfundet. Socialpolitikken blev desuden helhedsorienteret og universalistisk – alle skulle integreres i det socialdemokratiske velfærdssamfund.

Som det skete med 1700-tallets almissegerning og tvangsanbringelser, skete der i 1990'erne et nyt brud med det, man nu kaldte for den passivt forsørgende velfærdsstat, og en ny subjektiveringsstrategi, der mindede om filantropiens, trådte frem. En aktiveringslinje med fokus på selvhjælp, ansvarliggørelse og kompetenceudvikling ('empowerment'). Det var ikke længere samfundets orden, der stod i vejen for den menneskelige frihed, men derimod selvets (u)orden, der blokerede for den frie udfoldelse. Dette kom til udtryk i de i starten omtalte slagord og ikke mindst i sociale handlingsplaner mellem system og klient, hvor socialarbejderen mere skulle indtage rollen som en myndiggørende konsulent end en problemløsende behandler, og hvor der skulle være fokus på klientens ressourcer frem for klientens problemer. En udvikling, der af politolog Niels Åkerstrøm Andersen er blevet omtalt som 'borgernes kontraktliggørelse'. I socialpolitikken diskursive cirkelbevægelse er det her, vi befinder os i dagens Danmark.

Det sociale arbejdes genealogi er en velskrevet bog, der imidlertid lider en smule under diskursanalysens fokus på tekst frem for kontekst. En mere fyldig beskrivelse af den samfundsmæssige kontekst i perioden kunne have sat de udvalgte tekster i relief. Eksempelvis demokratiseringsprocessen, nationsbygningen og industrialiseringens følger i 1800-tallet, og efter 1945 det sociale medborgerskab som det liberale vestlige demokratis bolværk mod kommunismen. På denne måde ville man komme længere med hensyn til forklaringer på, hvorfor der er sket de nævnte forandringer over tid – frem for blot en konstatering og teoretiseringen over dem.

Men tanken om 'filantropiens genkomst' giver bestemt et interessant og tankevækkende perspektiv på nutidens socialpolitik.

Lars Andersen

STEVEN L.B. JENSEN (ed.): *Genocide: Cases, Comparisons and Contemporary Debates*. København 2003, The Danish Center for Holocaust and Genocide Studies. 363 s. 150 kr. Kan downloades gratis (PDF): http://diis.dk/graphics/CVer/Personlige_CVer/Holocaust_and_Genocide/genocide_cases_comparisons.pdf

LAURENCE REES: *Auschwitz: Nazisterne og die Endlösung*. København 2005, Jyllands-Postens Forlag. 318 s. 249 kr.

Videnskabelige antologier er ikke nogen let genre. De tiltrækker sig sjældent forlags og presses opmærksomhed og kræver omhyggelig og stringent redaktion og styring af emnekredsen, hvilket er antologiens kendetegn i modsætning til tidsskriftet eller årsskriftet, der ikke er bundet af hensynet til et fælles tema. *Danish Genocide Studies Series* er som antologiserie langt fra at være et årsskrift fra Center for (nu: Afdelingen for) Holocaust og Folkedrabsstudier; de enkelte (tre) bind i serien er udkommet i 2002-2003. Med de herskende bevillings- og prioriteringsforhold efter centerets integration med Dansk Institut for Internationale Studier (DIIS) er det velsagtens tvivlsomt, om publikationsrækken fort-

sætter, og man kan da også diskutere, om serien med nærværende bind 2: *Genocide: Cases, Comparisons and Contemporary Debates* lever op til de krav og formål, man kunne stille til en institutionspublikation af denne genre og kaliber.

Indledningsvis skal det siges, at bindet indeholder en række fremragende og oplysende artikler af pionerkarakter. Således er Henrik Lundtoftes artikel om folkedrabet på hereroerne i Etiopien i 1904 og Anders Bjørn Hansens om masedrabene i provinsen Punjab i perioden 1937-47, forud for delingen mellem Indien og Pakistan, empirisk velfunderede og repræsenterer ny viden og tankevækkende perspektiver på folkedrabs-begrebet *genocide*. Begrebet blev skabt ved at kombinere det græske *genos* (race eller stamme) og det latinske *cide* (at dræbe) af den polske sagfører Rafael Lemkin i 1944 i forsøget på juridisk og akademisk at nærme sig Det tredje Riges ufattelige forbrydelser. De to artikler illustrerer fordelene ved at anskue begrebet i komparationens og kontinuitetens lys, men også den teoretiske omhu, der kræves ved (enhver) begrebsanvendelse, og det ikke mindst med hensyn til begrebet *genocide*, som har særlige historiske, politiske og juridiske implikationer.

Spændingen mellem begrebets forskellige betydninger anskueliggøres glimrende af bogens anden halvdel om *Contemporary Debates*, hvor Torben Jørgensen og Mehmet Necef i forlængelse af hinanden belyser brydningerne mellem internationalt politisk pres og national identitetsdannelse og mellem politikere (og journalister) og akademikere på Tyrkiets lange vej mod anerkendelse af det armenske folkedrab i 1915. Begrebets uklare – og måske utilstrækkelige – juridiske implikationer tydeliggøres i Martin Mennecke og Eric Markusens omhyggelige gennemgang af sigtelserne ved den midlertidige domstol The International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY). Sidstnævnte artikel er i sagens natur uafsluttet og ufuldstændig (med bogens udgivelse i 2003) og som sådan af begrænset nytte, men er alligevel den mest forløste artikel i antologien, fordi diskussionen af *genocide*-begrebets styrke og svagheder her – ansigt til ansigt med forbryderne – får en helt anden nerve, relevans og konsekvens.

Det er en pointe i adskillige af antologiens artikler, at der heller ikke på det akademiske område hersker enighed om definitionen på *genocide*. Det står således den enkelte forsker frit for at vælge og argumentere for sin egen definition af begrebet. Dette er også tilfældet i bogen og kunne være dens styrke, hvis den redaktionelle indledning gav os en sammenfatning og analyse af begrebets betydninger, og hvis de enkelte bidragydere var lige så omhyggelige med definitionerne på beslægtede og komplementære begreber, som de er med *genocide*-begrebet. Det er desværre ikke tilfældet. Robert Cribbs tankevækkende artikel om folkemord i den ikke-vestlige verden bliver, med sin vurdering af konsekvenserne for studiet af Holocaust, det tætteste vi kommer på en samlet analyse af *genocide*-begrebet, men da artiklen ikke i særlig grad er rettet mod problemstillingerne i antologiens andre bidrag og selv lider under manglen på systematisk begrebsanvendelse, står vi tilbage med spørgsmålene om, hvordan fænomener som »den totale krig«, »communalism« og »democide« egentlig forholder sig til folkemord. Om forskelle og ligheder mellem »nationalitet«, »etnicitet« og »race« – hvor ikke mindst udtrykket »etnisk« anvendes helt ureflekteret i antologien, ofte synonymt med det belastede »race« eller problematiske »nationalitet«, eller blot til at udtrykke et virvar af ikke nærmere bestemte biologiske, kulturelle og historiske karakteristika. Og hvorvidt der er tale om faser, stadier eller niveauforskelle mellem »genocide« og »a genocidal society«, »self-inflicted genocide«, »genocidal conflict« og »genocidal violence«, eller for

så vidt mellem »socialdarwinisme«, »chauvinisme«, »xenofobisk nationalisme«, »racisme« og endda »racistisk chauvinisme«.

Der er en del fyld og genbrug i antologien, når der er plads til Uffe Østergårds personlige beretning fra holocaust-konferencer ved årtusindets begyndelse og Lars Heides referat af Edwin Blacks sensationelle, men problematiske bog *IBM and the Holocaust: The Strategic Alliance Between Nazi Germany and America's Most Powerful Corporation* og til meget generelle – og i sammenhængen ufokuserede – historiografiske oversigter over den sovjetiske terror under Stalin og forskningsdebatten om Holocaust ved henholdsvis Klas-Göran Karlsson og Torben Jørgensen. Endvidere har flere af antologiens artikler været helt eller delvis trykt på dansk eller i anden sammenhæng. Det er da prisværdigt, at de nu foreligger på engelsk og dermed er tilgængelige for det stærke internationale forskningsfelt. Samlet set er det dog rimeligt at spørge, om det sammenhængende tema i antologien ikke snarere er de enkelte bidragsyders tilknytning til Center for Holocaust og Folkedrabsstudier end et egentlig bud på en samlet og sammenlignende status for folkedrabsforskningen herhjemme. Skønt der er åbenlyse perler i dette *Fund og Forskning Fra Centerets Arbejdsmark*, kan man ikke andet end ærgre sig over den uambitiøse redaktion.

I modsætning til andre begreber inden for samfundsvidenskaberne – Weber'ske idealtyper udviklet på basis af de mange cases – er *genocide* skabt på baggrund af et eneste historisk eksempel: Holocaust. Skønt ovennævnte Robert Cribb minder os om, at alle historiske begivenheder er unikke, og enhver kategorisering er et kompromis mellem lighed og forskel, er behovet for udforskningen af, hvorledes Holocaust adskiller sig fra andre folkemord og forbrydelser, tilbagevendende som en tvangstanke hos både fagfolk og lægmænd. Det er også motivationen hos BBC-journalisten Laurence Rees i bogen *Auschwitz: Nazisterne og Die Endlösung*. I bogens indledning sammenlignes verdenskrigens totalitære magter, Tyskland, Japan og Sovjetunionen. Rees finder, at der var større sandsynlighed for, at personer, der havde begået forbrydelser inden for det nazistiske system, tog personligt ansvar for deres handlinger og endda priste deres rigtighed, end krigsforbrydere, der tjente under Stalin og Hirohito, som i højere grad henviste til »ordrer« og »systemet«. Rees' bog er bl.a. baseret på hundredvis af interviews med gerningsmænd og overlevende ofre, tilfældigt forbipasserende og centrale vidner, jøder, kristne, tyskere, slovakker, ungarere og danskere. Det for forfatteren (og læseren) chokerende møde med tidligere nazister, som finder indre retfærdiggørelse af deres forbrydelser med ordene: »Jeg syntes, at det var det rigtige at gøre«, appellerer til forsøget på at forstå den proces, som gjorde almindelige mennesker til masseordere.

Alene af titlen bliver vi klar over, at udryddelseslejren Auschwitz nødvendigvis må fylde meget i bogen. Men det er som eksempel, som den forstærkende prisme, hvorigennem ikke bare historien om Holocaust, men om omfanget, karakteren og drivkraften i nazisternes forbrydelser i det hele taget, fortælles. Det er således karakteristisk, at den ikoniske lejr ikke oprindeligt blev planlagt som en lejr til udryddelse af jøder, at den aldrig udelukkende var beskæftiget med *Die Endlösung der Judenfrage*, og at lejren konstant var under forandring som følge af omslag i krigslykke og strategi. Bogen er et konsekvent forsvar for tesen om »The twisted road to Auschwitz« (Karl A. Schleunes, 1970), hvor manglen på planlægning og forudseenhed skabte den gradvise radikaliserings mod et endemål, som omfattede 10.000 daglige drab med fire krematorier i Birkenau på fuld kapacitet. Auschwitz ses i konteksten af folkeforflytninger, forsyningsproblemer, invasionen af Sovjetunionen og ikke mindst andre nationers med-

delagtighed i folkemordet. Her er således tale om en helt anderledes bog end den danske *Auschwitz: En beskrivelse* (2004) af Peter Langwithz Smith, som leverer en detaljeret, nøgtern dokumentation for masse mordet på 1,1 mio. mennesker, men fokuserer snævert på lejren og dens rædsler. Hos Laurence Rees ligger vægten derimod på de psykologiske og politiske omstændigheder, som ledte til historiens største industrielle masse mord.

Forfattet af en journalist præges bogen sine steder af en følelsesladet og personligt engageret tone, som er uvant (og generende?) for historikeren, som vil hævde, at stoffet selv leverer forargelsen og de moralske belæringer. Til gengæld har forfatteren ingen berøringsangst over for tabuer og vedkender sig åbenlyst fascinationen af bizarre og paradoksale hændelser. Derfor får vi beretningen om en forelskelse mellem en SS-mand og en jødisk kvinde og fortællingen om etableringen af et bordel for privilegerede fanger, men også historien om de sovjetiske soldaters brutale og systematiske voldtægt af tyske kvinder, herunder også nu løsladte fanger fra koncentrationslejrene, samt diskussionen af den dubiøse sammenligning mellem de allieredes bombning af tyske byer og civile og gasningen af uskyldige, en sammenligning som ofte indgik i gerningsmændenes selvforsvar. Hvert enkelt tilfælde er imidlertid ledsaget af en nøgtern og saglig begrundelse for, at eksemplet medtages.

Forfattet af en englænder er bogen sine steder noget anglo-centrisk. Det betyder ikke, at analysen i sådanne tilfælde, fx vedrørende betydningen af japanernes bombning af Pearl Harbour for radikaliseringen af jødepolitikken og realiteterne i tyskernes håb om separatfred med de vestlige allierede i sommeren 1944, er fejlagtig, men at vurderingen strammes til det ensidige. Samtidig skygger fordømmelsen af Sovjetunionens bagatellisering af jødernes lidelser og Østblokkens nationalisering af de jødiske tabstal for erkendelsen af, at tilsvarende kræfter var på spil i Vesteuropa. Også her efterlod forsøget på at læge nationernes sår efter kapitulation og besættelse og dyrkelsen af den antifascistiske modstand ringe rum for forståelsen af jødeforfølgelsens særlige konsekvenser.

Der er imidlertid ikke anledning til at frygte for bogens faglige kvalitet. Den har været under granskning af en række af Holocaust-forskningens ypperste repræsentanter, bl.a. Ian Kershaw og Christopher Browning. Et længere afsnit om Danmark og den exceptionelle redning af de danske jøder kan dog agere prøvesten for bogens metode og analyse. Det danske afsnit er forfattet på baggrund af tre interviews med vidner og én artikel. (Denne – Michael Mogensens glimrende engelsksprogede artikel i *Danish Genocide Studies Series* nr. 3, 2003: *Denmark and the Holocaust* – er et godt eksempel på, hvorfor oversættelse af velkendt dansk materiale i sig selv har berettigelse). Rees følger loyalt kildernes konklusioner – også om de særlige politiske og geografiske forudsætninger for redningen – så længe myten om det uegennyttige og demokratisk solide danske folk ikke lider alvorlig overlast. Den hjemlige diskussion af spørgsmålet om betalingen for overfarten til Sverige afvises som frugtesløst selvpineri, mens polakernes villighed til at skjule jøder modsætningsvis omtales som »en ren forretningstransaktion«. På samme vis oplyses det som et faktum, at de danske jøder blev budt velkomne, da de vendte tilbage efter krigens afslutning, skønt der ikke er foretaget en egentlig undersøgelse af fænomenet. Tværtimod peger begivenheder på, at også danskerne havde vanskeligheder ved at acceptere jødernes krav på boliger, ejendele og positioner, mens modviljen mod deres tilsyneladende passivitet under besættelsen kunne lede til åbenlys antisemitisme. Havde Laurence Rees i øvrigt læst et par sider frem i selv samme antologi, hvori han

henter sin hovedkilde, ville han i Claus Bundgård Christensen, Niels Bo Poulsen og Peter Scharff Smiths »The Danish Volunteers in the Waffen SS« have kunnet læse, at også danskere var involveret i krigsforbrydelser på Østfronten og som vagtmandskab i tyske lejre. Danske virksomheders brug af jødiske tvangsarbejdere i Østeuropa nævnes selvsagt heller ikke med et ord. Mere nationalt selypineri kunne man hævde, men ikke desto mindre brikker til et mere multifacetteret og mudret billede af danskernes handle måde under trykket af *Die Endlösung*.

Sådanne skønhedspletter ændrer dog ikke ved hovedindtrykket, at Laurence Rees' Auschwitz er usædvanlig velskrevet og med dramatisk nerve. Bogen lover ikke nye forskningsresultater eller -konklusioner, men lokker med god formidlingsevne og en høj faglig standard og leverer i kraft af de mange interviews nye perspektiver på folkemordet og dette begrebs definition.

Sofie Lene Bak